

İSTANBUL'A ZAFER HEDİYESİ: SÜRGÜNLER (1453-1514)

 Funda DEMİRTAŞ^a

Öz

Savaşların ardından galip gelen tarafın mağlup olan tarafta bulunan insanları bireysel veya toplu sürgüne tabi tutması tarihin bilinen en eski devirlerinden beri sıkça uygulanan bir olgudur. Osmanlı Devleti de diğer Türk devletlerinden, Selçuklulardan hatta Bizans'tan aldığı bu geleneksel yöntemi, merkez olma özelliğini Bizans döneminde kaybetmiş olan İstanbul'u yeniden ilmî, ticarî, iktisadî, sınaî, dinî ve siyasî anlamda parlak bir merkez yapmak için sıkça kullanmıştır. Bu bağlamda II. Mehmed'in fethin akabinde şehrin nüfusunu artırmak için Osmanlı coğrafyasından yaptığı sürgünlere Mora, Amasra, Trabzon, Midilli, Foça, Karaman ve Kefe'den yapılan sürgünlerle Otlukbeli Savaşı'ndan sonra yapılan sürgünler eklenmiştir. I. Selim de Çaldıran zaferinden sonra girdiği Tebriz'den alimlerin, sanatkârların, zanaatkârların, tacirlerin ve zenginlerin başını çektiği nitelikli insanları aileleri, malları ve eşyalarıyla birlikte İstanbul'a sürerek dedesinin İstanbul'u bir çekim merkezi yapma siyasetini devam ettirmiştir. Bu çalışma da II. Mehmed döneminde ele geçirilen şehirlerden ve I. Selim döneminde Çaldıran Savaşı'nın akabinde zaferle girilen Tebriz'den İstanbul'a yapılan sürgünleri konu edinmiştir. Fethin hemen akabinde İstanbul'a yapılmaya başlanan sürgünlerle şehrin yeniden çok yönlü bir merkeze tahvil edilmesinin, Müslüman ve Türk damgası taşıyan bir payitahta evrilmesinin ve savaş meydanında mağlup edilen düşmanın sıradan ve nitelikli insan kaynağından mahrum edilerek katmerli zarara uğratılmasının hedeflendiği, Osmanlı kronikleri ve arşiv belgeleri gibi birincil kaynaklar ile monografik veriler sunan ikincil kaynaklar ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, II. Mehmed, I. Selim, İstanbul, sürgün.

THE PRESENT OF VICTORY TO ISTANBUL: EXILES (1453-1514)

The fact that the victorious side exile the people of the defeated side individually or collectively after the war has been a common phenomenon since the earliest

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, fundad@erciyes.edu.tr

ages of history. The Ottoman Empire also frequently used this traditional method, which it took from other Turkish states, Seljuks and even Byzantium, to make Istanbul, which lost its centrality in the Byzantine period, a brilliant center in scientific, commercial, industrial, religious and political terms. In this context, exiles from Morea, Amasra, Trabzon, Lesbos, Foça, Karaman and Kefe and exiles made after the Battle of Otlukbeli were added to the exiles made by Mehmed II in order to increase the population of the city after the conquest. Selim I also continued his grandfather's policy of making Istanbul a center of attraction by expelling qualified people, led by scholars, artists, craftsmen, merchants and rich people from Tabriz, with their families, goods and belongings, to Istanbul after Çaldıran's victory. This study basically focuses on the exiled from the cities captured during the period of Mehmed II and the exiles from Tabriz, which was conquered with a victory after the Battle of Çaldıran during the period of Selim I, to İstanbul. Right after the conquest it was aimed to transform the city into a multi-faceted center with the exiles that started to be made in Istanbul and to evolve into a capital city bearing Muslim and Turkish stamps and to deprive the enemy defeated on the battlefield from ordinary and qualified human resources and inflict multiple damage. It has been evaluated in the light of primary sources such as Ottoman chronicles and archival documents and secondary sources that provide monographic data.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan sürgün, farklı açılardan pek çok çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Bu çalışmanın temasını da genelde İstanbul'un fethinin akabinde yeni Osmanlı payitahtını iktisadî, ticarî, ilmî ve siyasî anlamda bir cazibe merkezi haline getirmek için yapılan sürgünler, özelde ise Çaldıran zaferinin akabinde girilen Safevî payitahtı Tebriz'den yapılan sürgünler oluşturmuştur. Tematik ve kronolojik olarak sınırlandırılan konu, bu periyoda ait arşiv belgelerinin azlığından dolayı daha ziyade dönem ve yakın dönem Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgiler çerçevesinde işlenmiştir. Safevî payitahtından Osmanlı payitahtına gerçekleştirilen sürgünün kroniklerin yazılış tarzı ve amaçları kapsamına girmeyen kör noktaları az sayıda bulunan arşiv belgelerinden elde edilen verilerle aydınlatılarak sürgünün ilk ayağını oluşturan padişah fermanı, görevli ataması, sürgün araçları ve masrafları gibi klasik bir sürgünün bileşenlerine, sürgüne tabi tutulanların isimlerine, mesleklerine, sürgünün nasıl ve niçin yapıldığına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Daha ziyade Osmanlı coğrafyasında belli bir şehre yapılan sürgünleri konu edinen güncel

kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Çalışma, sayı ve çeşit olarak arşiv belgelerinin arttığı XVII. yüzyıl sonrasında yapılan sürgünleri işleyen güncel kaynakların bazılarının kısaca değindiği İstanbul'a yapılan sürgünleri tema edinerek hem onların flu bıraktığı bir kareyi hem de Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî anlamda geleceğine yön veren ciddi kazanımlar ve zaferler elde ettiği bir kesiti aydınlatmayı hedeflemiştir.

A. Sürgün Kavramı

Sürgün, bir kişinin veya bir topluluğun ceza yahut idarece takdir edilen bir maslahata binaen¹ isteği dışında ikamet ettiği yerden başka bir yere belirli bir müddet ya da ömür boyu kalmak üzere gönderilmesi ve orada ikamete mecbur bırakılması şeklinde tanımlanmıştır.² Bu tanıma göre sürgün kavramının hem ceza ve cezalandırma hem de iskân ve yerleştirme anlamı vardır.

İslam tarihinde her iki anlamda da sürgün uygulamaları örnekliğini ve meşruiyetini Kur'an ve sünnetten almıştır. Kur'an'da bir belde veya ülke halkının topluca buldukları yerden ihracı anlamında sürgün uygulamasından bahseden³ hatta peygamberlerin ve takipçilerinin yurtlarından sürülmelerini olağan bir olgu olarak değerlendiren⁴ ve bunun karşılığında mükafat vaadinde⁵ bulunan⁶ ayetler, sürgünün tarihî ve kültürel bağlamda yaygın ve etkili bir sosyal yaptırım aracı olarak örnekliğine, yol kesenlere suçun derecesine göre sürgün cezasının da verilebileceğini öngören ayet⁷ de bir cezaî yaptırım aracı olarak meşruluğuna delil olmuştur. Hakeza Hz. Peygamber'in kavî ve fiilî sünnetinde de sürgünle ilgili ifade ve uygulamalar⁸ sürgünün örnekliğine, zina eden bekarlara Kur'an'da belirtilen

¹ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Emin Yayınları 59 (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 15.

² Talip Türcan, "Sürgün", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 164.

³ *Kur'an-ı Kerîm*, 7/82, 110; 20/63; 26/35; 27/56; 59/3.

⁴ *Kur'an-ı Kerîm*, 17/76-77.

⁵ *Kur'an-ı Kerîm*, 3/195; 14/13-14.

⁶ Nebi Bozkurt, "Sürgün-Tarih", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 166.

⁷ *Kur'an-ı Kerîm*, 5/33. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968), III/290.

⁸ Medine'deki Yahudi kabileleri Müslümanlara düşmanca davranmaları ve yaptıkları antlaşmaya ihanet etmeleri sebebiyle toplu sürgüne tabi tutulmuşlardır. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Megâzî", 14; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Ebû'l-Hüseyn, *Sahîh* (İstanbul, 1992), "Cihad", 62. Ayrıca bkz. Şefaettin Severcan, *Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine* (Ankara: Fecr, 2019),

yüz sopa cezasına⁹ ilaveten sünnette bir yıllık sürgün cezasının da uygulanmasını öngören hüküm¹⁰ de meşruluğuna mesnet olmuştur. Kur'an ve sünnette yer alan bu hükümlere istinaden İslam hukukçuları arasında sürgünün cezaî bir yaptırım olarak meşruiyeti hususunda görüş birliği varken¹¹ eşkiyalık ve zina suçu için öngörülen sürgün cezasının had mi ta'zîr cezası mı olduğu, kime, nerede uygulanacağı ve müddeti konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı hasil olmuştur.

Örnekliliğini ve meşruluğunu Kur'an ve sünnetten alan sürgünü Osmanlı Devleti de hem iskân ve yerleştirme hem de ceza ve cezalandırma yöntemi olarak kullanmıştır. Kuruluştan itibaren Müslüman Türk halkı yeni fethedilen bölgelere naklederek buraların nüfus yapısını kendi lehine çevirmek, konar-göçer yaşam tarzlarıyla idarî, içtimaî ve iktisadî sorunlara neden olan Türkmen-yörük gruplarını toprağa bağlayarak yerleşik hayata entegre etmek, boş ve atıl durumdaki topraklara nakledilen bu aktif nüfusla buraların ziraî ekonomiye kazandırılmasını¹² temin ederek gelirini, yeni dirlikler ihdas ederek de askerî kuvvetini artırmak gibi sebeplerle sıkça kullanılan sürgün, Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının en başat unsuru olmuştur. Hakeza sürgün, Osmanlı kanunnamelerinde şer' veya şer'-i şerîf şeklinde ifade edilen¹³ İslam hukuku ile onun temel ilkeleri ve çizdiği sınırlar çerçevesinde şekillenen örfî hukukun mükemmel bir sentezinden oluşan Osmanlı ceza hukukunun XVIII. asra kadar zaman zaman, XVIII. asırdan itibaren ise sıkça başvurulmuş ta'zîr cezalarından biri olmuştur. Buna rağmen Tanzimat öncesinde hazırlanan kanunnamelerde sürgünle ilgili hükümler yok denecek kadar azdır ve bu kanunnamelerde sürgün cezasının bir tanımı yapılmamıştır. Tanzimat sonrasında hazırlanan 1840 ve 1851 Tarihli Ceza Kanunnamelerinde de hüküm bazında kısmen yer alan sürgün, 1858 Tarihli Ceza Kanunnamesinde nefy-i ebed ve nefy-i muvakkat şeklinde ikiye

210-40. Hakem b. Ebû'l-Âs da Hz. Peygamber'in yürüyüş ve hareketlerini alaycı bir şekilde taklit ettiği, kapısını dinlediği ve gizli kalması gereken bazı bilgileri yaydığı gerekçesiyle ailesiyle birlikte Taif'e sürgün edilmiştir. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, İkinci Basım, Ankara Okulu Yayınları 163 (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 87; Ahmet Lütfi Kazancı, "Hakem b. Ebi'l-As ve Sürgün Olayı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy 1 (1994): 43.

⁹ *Kur'an-ı Kerîm*, 24/2.

¹⁰ Buhârî, "Hudûd", 30.

¹¹ Türcan, "Sürgün", 164.

¹² Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 19 (2006), 284.

¹³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. I, Fey Vakfı, no: 1 (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 49.

ayrılarak tanımlanmıştır. Sürgün konusunda daha fazla madde ve detay içeren¹⁴ 1858 Tarihli Ceza Kanunnamesinde nefy-i ebed “bir şahsın devletçe ta'yîn olunan bir mahalle müebbeden gönderilip ikâmet ettirilmesi.¹⁵”, nefy-i muvakkat da “bulunduğu yerden bir başka mahalle gönderilip üç aydan üç seneye dek ta'rîb olunması¹⁶” şeklinde tanımlanarak konuya hukuksal ve kavramsal anlamda netlik kazandırılmıştır.

B. Osmanlı Uygulaması

Askerî bir zaferin akabinde bir belde veya şehir halkının, bir dinî veya etnik grubun, ilim erbabının, esnafın veya tüccarın tamamının ya da bir kısmının yaşadığı yerden başka bir yere topluca sürgün edilmesi Hititler, Asurlular, Persler, Grekler, Romalılar ve Bizans tarafından uygulanan eski bir olgudur. Hakeza mağlup edilen veya tahttan indirilen bir hükümdarın sürgün edilmesi de eski bir zafer nişanesidir. Anadolu'da ilk kez geniş çaplı bir siyasal birlik kuran Hititlerde Kral Urhi-Tesup'un amcası Hattusili tarafından tahttan indirildikten sonra ülke dışına sürgün edilmesi bu bağlamda bilinen en eski örneklerden biridir. Roma İmparatoru Aurelianus tarafından mağlup edilen (272) Palmyra kraliçesi Zenobia'nın zafer kortejinde altın zincirlerle teşhir edildikten sonra Tivoli yakınlarında bir yere sürgün edilmesi de yine eski bir örnektir.¹⁷ İsrail Krallığı'nın Asurlular tarafından işgal edilmesinin (MÖ 722-721) akabinde İsrail kabilelerinin, Yahuda Krallığı'nın Babil hükümdarı Buhtunnasr (II. Nebukadnezzar) tarafından yıkılmasının (MÖ 586-538) akabinde de Kudüs halkının sürgün edilmesi de¹⁸ toplu sürgün bağlamında en meşhur örnektir. 689 yılında Selanik'e girerek Slav kabilelerini hakimiyet altına alan Bizans İmparatoru II. Justinianos'un (685-695 ve 705-711) Bihynia'nın (İzmit) Araplar tarafından tahrip edilen bölgelerine Balkanlar'dan büyük miktarda (30 bin asker çıkarabilecek kadar kalabalık) Slav topluluklarını sürgün etmesi¹⁹ de başka bir toplu sürgün örneğidir.

Siyasî ve kültürel anlamda Osmanlıların selefi olan Selçukluların da sefer veya zaferin akabinde siyasî, iktisadî ve içtimaî amaçlarla Hıristiyan halkı toplu sürgüne tabi tuttuğuna dair örnekler vardır. Anadolu Selçuklu

¹⁴ Bkz. Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, 44-51.

¹⁵ *Düstûr [Tertib 1]* (Matbaa-i Amire, 1289), 541 (28. Madde).

¹⁶ *Düstûr [Tertib 1]*, 543 (35. Madde).

¹⁷ Kaspar K. Riemshneider, “Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza”, çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15, sy 26 (1991): 348.

¹⁸ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 190.

¹⁹ Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 254.

Sultanı I. Keyhusrev'in (1192-1196, 1205-1211) 1196'da Menderes havalisine düzenlediği seferin akabinde buradan büyük bir kitleyi, nüfusu Haçlı seferi esnasında bir hayli azalmış olan Akşehir bölgesine sürmekle²⁰ Bizans'ı ziraatla uğraşan bu zümreden mahrum bırakarak zarara uğratmayı, kendi topraklarına bu zümreyi yerleştirerek de tarım üretimini artırmayı hedeflemesi²¹ buna bir örnektir. Selçuklular bu tarz toplu sürgün uygulamalarında boşalan veya boşaltılan bölgelere bir taraftan sistemli bir iskân politikası çerçevesinde Müslüman Türk halkı sürgün ederken diğer taraftan ilim, kültür ve sanat erbabı ile tüccar ve sermayedarlar göndererek ve gerektiğinde teşvik edici veya zorlayıcı tedbirler alarak²² iktisadî, ilmî ve kültürel hayatı da canlandırmaya gayret sarf etmişlerdir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Keykâvus'un (1211-1220) 1214'te Sinop'un fethinin²³ akabinde Müslüman Türk halkın buraya yerleşmesi için gerekli ortam hazırlandıktan sonra tüccar ve zenginlerin Sinop'a gönderilmesini, gelmek istemeyenlerin devlet tarafından mal ve mülklerinin satın alınarak göçe zorlanmasını emretmesi²⁴ buna güzel bir örnektir.

Selçukluların zaferin akabinde ele geçirilen bölgelerde hakimiyetin güçlenmesi, demografik üstünlüğün sağlanması, imalat ve ticaretin artması, ilmî hayatın canlanması ve tarıma elverişli arazilerin işletilmesi gibi amaçlarla uyguladıkları sürgün politikası Osmanlı uygulamasının adeta önceki versiyonu gibidir. Zira Osmanlılar, Selçukluların fethedilen bölgelerden ve fethedilen bölgelere sürgün şeklinde iki yönlü uyguladıkları bu etkili idarecilik ananesini aynen devralarak kuruluştan itibaren devletin en temel politikalarından biri haline getirmişlerdir. Kuruluştan kısa bir süre sonra batı istikametinde sürdürülen genişleme ve yayılma politikasının devamı ele geçirilen şehirlerin, kasabaların ve köylerin reaya ile senlendirilmesini ve arazinin tarıma açılmasını zorunlu kıldığı için sürgün,

²⁰ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. II, Turan Neşriyat Yurdu Umumî Seri 3 (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 156; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 3. bsk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sa. 110 2 (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 130-31.

²¹ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün: Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)* (Yeditepe, 2007), 30.

²² Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II:157.

²³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 2. bsk, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. dizi; sa: 11 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 497.

²⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı), I/174-175; Osman Turan, "Keykâvus I", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: M.E.B, 1977), 6/635-636.

Osmanlı iskân politikasının en temel unsuru olmuştur.

1354'te Gelibolu'yu ele geçiren Süleyman Paşa'nın "bu taraftan feth olan hisârlara, vilâyetlere ehl-i İslâm'dan çok adam gerekdir bu feth olan hisârlar için içine komağa²⁵" diyerek babası Orhan Gazi'den bölgenin iskân edilmesini istemesi üzerine 1357 yılında gerçekleştirilen iskân²⁶, Osmanlı'nın Rumeli'de yaptığı ilk iskân olarak tarihe geçmiş ve bu tarihten sonra yeni fetihler yeni iskânları takip etmiştir. Bu ilk uygulamadan sonra çok eski bir geçmiş olan sürgün vasıtasıyla iskânı Selçuklu ve diğer Türk devletlerinden hatta Bizans'tan alan Osmanlı Devleti, bu devletlerin tecrübelerinden istifade ederek²⁷ iskânı dolayısıyla sürgünü sistematik bir hale getirmiş ve büyük bir intizam içinde gerçekleştirdiği başarılı iskânlarla kudretini ortaya koymuştur.

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde istikrarlı bir çizgi takip eden fetih politikasının paralelinde kapsamlı ve sistemli bir iskân politikası geliştiren Osmanlı, bir bölgenin hakimiyet altına alınmasından sonra derhal oranın tahririni yaptırarak bölgenin gelir kaynaklarını ve nüfus yapısını tespit etmiştir. Bu ön hazırlıktan sonra Müslüman Türk nüfusun iskânı için gerekli alt yapıyı hazırlayan daha sonra da bölgenin büyüklüğüne, konumuna, önemine ve insanları cezbetmesine²⁸ göre sürgün yoluyla iskânın yolunu açan devlet, fetihler devam ettiği sürece aynı iskân siyasetini uygulamıştır. Anadolu'dan özellikle Balkanlar'a yapılan bu dışa dönük iskânın haricinde devletin imparatorluk vasfını kazandığı II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) zamanında Bizans İmparatorluğu'nun payitahtı İstanbul'un ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun payitahtı Trabzon'un ele geçirilmesinden sonra bu iki önemli şehrin her anlamda Osmanlı damgasını taşıyan bir merkez haline gelmesi için de sürgün yoluyla iskân siyaseti etkin bir şekilde uygulanmıştır.

Fethiyle kendisini ve devletini dünya ve Türk-İslam tarihinde eşsiz bir konuma taşıyan yeni başkentini kültürel, dinî, ilmî ve iktisadî²⁹ bir merkez

²⁵ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332), 49.

²⁶ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, no. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), 180.

²⁷ Ömer Lûtfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler*, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın 4214 (İstanbul, 2000), I/533.

²⁸ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 257.

²⁹ İstanbul zapt edildiği sırada iktisadî bir merkez olma özelliğini ve eski hinterlandını çoktan kaybetmiş, Venedik ve Cenovalıların iktisadî baskı ve istismarına uğramış, işgal ve tahripelere maruz kalmış, nüfus bakımından boşalmış harap bir şehirdi. *İstanbul Vakıfları*

yapmak isteyen II. Mehmed, fethin akabinde hemen şehrin imar ve iskânını emretmiştir. Bir taraftan mümkün olduğu kadar az tahribatla ele geçirmeyi hedeflediği şehrin yeniden inşasına ve harap olan yerlerin imarına yönelik emirler verirken diğer taraftan boş kalmasını istemediği şehrin iskânına yönelik tedbirler almıştır. Bu çerçevede ilk olarak kendisini tanımaları ve vergi ödemeleri şartıyla şehir halkına can ve mallarının korunacağı güvencesini veren fermanlar yayınlamış³⁰, oraya buraya kaçan şehir halkına da belli bir zaman içinde geri dönmeleri şartıyla şehirde yerleşme izni vermiş, vergi muafiyeti tanımış ve evler tahsis etmiştir.³¹ Hums-i sultânî olarak kendi payına düşen savaş esirlerine yüksek bir gündelik (altı akçe) ile şehrin yeniden imar ve inşasında çalışarak hem fidyelerini ödeme hem de maişetlerini sağlama imkanı vermiş³² ve bunlara da evler tahsis ederek Haliç'in kenarında Fener semtine yerleştirmiştir.³³ Soylu Rum esirlerinin fidyesini veren, şehirden kaçan büyük bir Hristiyan alimini (Gennadios³⁴) Edirne civarında saklandığı evde buldurarak huzuruna getirttiğinde ve sonrasında büyük iltifatlarda bulunan hatta Aralık 1453'te onu patriklik makamına getiren³⁵ II. Mehmed, yeni başkentini çok parlak bir merkez yapmak için esirinden soylusuna varıncaya kadar Bizans döneminden kalma her türlü insan kaynağını kullanmaya büyük özen göstermiştir.

İstanbul'un imar ve iskânında eski sakinleri ile yetinmeyen ve şehrin nüfusunu artırmak isteyen³⁶ sultan, ülke geneline fermanlar göndererek şehre yerleştirilmek üzere Anadolu ve Rumeli'den aileler gönderilmesini emretmiştir. Âşıkpaşazâde'nin "*Cemi' vilâyetine kullar gönderdi. "Hâtırı olanlar gelsin evler, bağlar, bağçeler, mülkler verelim" dediler. Ve her kim*

Tahrîr Defteri 953 (1546) Târîhli, nşr. Ömer Lütfî Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970), XII.

³⁰ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 258.

³¹ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM Yayınları 70 (Ankara: İSAM, 2010), 167.

³² Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 106.

³³ İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, 167.

³⁴ Çok sevilen ve saygı gösterilen âlim bir papaz olan Gennadios Skholarios, imparatorun Batı'yı harekete geçirmek için papa ile imzaladığı kiliselerin birleşmesi esasına göre Ayasofya'da düzenlendiği ilk ayinde (12 Aralık 1452) hazır bulunmuş fakat Latinler'e karşı kin ve nefret besleyen halk kitlesi ve birçok papazla bunu protesto etmiştir. İnalçık, 166. Ayrıca bkz. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, 54-55.

³⁵ Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, 107.

³⁶ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet Lowry- Heath Lowry (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981), 29.

geldiyse verdiler. Bu şehri ma'mûr ettiler. Pâdişâh yine emrettikim ganîden ve fakirden evler sürdüler. Ve her vilâyetin subaşlarına ve kadılarına adamlar gönderdiler. Anlar dahi mübalağa evler sürdüler ve bu gelen halka dahi evler verdiler.³⁷ ifadelerinden şehre önce gönüllü olanların, bu kâfi gelmeyince de sürülenlerin iskân edildiği³⁸, gelenlerde Müslüman olma şartının aranmadığı ve bazılarının zengin, tüccar ve zanaatkar olmasının istendiği³⁹ anlaşılmaktadır. Şehrin özellikle ticarî bir merkez olması için yapılan sürgünler daha sonrasında da devam etmiş, bu çerçevede Mora⁴⁰, Amasra, Trabzon, Midilli⁴¹, Foça, Karaman⁴² ve Kefe ele geçirildikten sonra burada yaşayan gayrimüslim⁴³ tüccar, zanaatkar ve esnaf İstanbul'a sürülerek çeşitli semtlere yerleştirilmiştir.⁴⁴ Şehrin bu şekilde artan nüfusunun ve sarayın yiyecek ihtiyacının karşılanması için de Sırp ve Mora seferlerinde ele geçen yerlerden çok sayıda çiftçi sürülerek İstanbul çevresindeki köylere yerleştirilmiştir.⁴⁵ Harp sahalarından aileleriyle birlikte İstanbul'a sürülen köleler de her türlü örfi vergiden ve hizmetten muaf tutularak cephaneyi ordu sefere çıkarken dışarı çıkarmak, gelen otları hassa ambarlara yığmak, Bayezid Camii'nin avlusunu haftada iki kere süpürüp temizlemek⁴⁶ ve mirî balıkları tuzlamak gibi şehrin içinde bazı hizmetleri yapmakla mükellef tutulmuşlardır.⁴⁷ II. Mehmed zamanında yapılan bu sürgünlerle İstanbul

³⁷ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi*, 146; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti), 67; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu), II/708.

³⁸ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, XIII.

³⁹ "her şehirden ve her memleketten bir mikdâr-ı ma'dûd, ad ile meşhur hâceler geldiler...anların için âlî bezzâzistân ve çârsûlar ve bâzârgâhlar...yaptırdı", Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 67.

⁴⁰ Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, 30.

⁴¹ Lowry, 30.

⁴² Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi*, 173; Şemsüddin Ahmed b Süleyman Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, no: 5 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957), 276.

⁴³ Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren, 1991), 45. Sürülen gayrimüslimlerin eşrafı, sanatkarı ve varlıklı tüccarı İstanbul'a, diğerleri civardaki köylere yerleştirilmiştir. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, XIV.

⁴⁴ Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, XV-XVI.

⁴⁵ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 259. "Kılıcı ile fethettiği memalik-i küffardan sebâyâyı üsârâyı getirtip etrâf-ı İstanbul'a kondurup köyler ve mezâri' vaz' etti.", Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 75. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 1 (1939), 38-39.

⁴⁶ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (961-1000)*, Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı 6 (İstanbul, 1333), 94.

⁴⁷ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, XIV.

nüfusu istenen seviyeye ulaşmış ancak, şehrin ilmî, ticarî ve kültürel seviyesi hep bir adım daha ileriye taşınmak istendiği için sonraki dönemlerde de sürgünler devam etmiştir. Nitekim I. Selim (1512-1520) de Çaldıran ve Ridâniye Savaşlarından sonra Tebriz ve Kahire'den yaptığı sürgünlerle dizlerinde büyüdüğü ve yüzünün şeklini unutmadığı⁴⁸ dedesinin İstanbul'u bir cazibe merkezi yapma siyasetini yarım asır sonrasında da devam ettirmiştir.

Bir başka Rum hanedanının (Komnenos) payitahtı olan Trabzon'un fethinden sonra da şehrin iskânı için Trabzon'dan ve Trabzon'a olmak üzere iki yönlü sürgün gerçekleştirilmiştir. Trabzon'dan ilk planda Osmanlı ordusunun karadan ve denizden kuşattığı şehri müdafaayla bir sonuç elde edemeyeceğini ve hamisi Uzun Hasan'dan bir yardım alamayacağını anlayarak şehri ve kaleyi⁴⁹ fazla kan dökülmeden teslim eden İmparator David Komnen, ailesi, hanedan üyeleri, maiyeti halkı ve asillerle birlikte İstanbul⁵⁰ ve Edirne üzerinden Serez'e sürülmüştür. Burada kendisine yıllık üç yüz bin akçelik⁵¹ yüksek gelir getiren bir has tahsis edilen imparator, Uzun Hasan'ın zevcesi olan yeğeni Despina tarafından kendisine gönderilen mektupları ele geçiren sultanın bunu, Osmanlı'ya karşı düşmanca bir tutum sergileyen Uzun Hasan ile gizli muhaberede buldukları şeklinde değerlendirmesi üzerine biri Müslüman olan dört oğlu ve yeğeni Aleksî ile birlikte önce Edirne Kalesi'ne hapsedilmiş (26 Mart 1463), yedi ay sonra da öldürülmüştür.⁵² Lowry, Trabzon'dan ikinci planda şehirden ve çevresinden seçilen bin beş yüz kadar genç erkek ve kadının sürüldüğünü, bunlardan sekiz yüz erkeğin yeniçeri ocaklarında eğitilmek, geri kalanların da sultanın özel hizmetinde kullanılmak üzere İstanbul'a gönderildiğini zikretmektedir.⁵³ Barkan ise yerli halktan bilhassa şehir sakinlerinin büyük bir kısmının İstanbul'a, eski Hıristiyan siphahilerin bir çoğunun da Rumeli'ye

⁴⁸ Feridun Emecen, "Selim I", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 407.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 8. Baskı, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, sa. 16 (Ankara: TTK, 1998), 55.

⁵⁰ Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, 26, 35-36; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II/752; Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 110.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II:56.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II/56-57; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Türkiye Yayınevi, 1971), 2/295-296; Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, 26.

⁵³ Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, 36.

sürüldüğünü zikretmektedir.⁵⁴ Eski Hıristiyan sipahilerin bir kısmı da kendilerine tabi olanlarla birlikte Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürülmüş, bunların yerlerine de bir taraftan Trabzon'a yakın olan Tokat, Çorum, Amasya, Samsun ve Bafra⁵⁵ gibi şehirlerden Müslüman Türk halk, diğer taraftan da Arnavutluk'tan bazı asilzâde ve asker aileleri ile Torul'un eski gayrimüslim sipahileri yerleştirilmiştir.⁵⁶ Arnavutluk'ta zararlı siyasî faaliyetlere girişme ihtimali bulunan eski aristokrat ailelerinden oluşan kalabalık bir zümrenin muhitlerinden ve yurtlarından koparılmasıyla hem Arnavutluk'un Osmanlı hakimiyetinde kalmasına engel teşkil edecek unsurlar bertaraf edilmiş hem de şehirden sürgün edilenlerin yerleri doldurulmuştur.⁵⁷ Yine bu yolla kısa zamanda Osmanlı tımar sistemi içinde eriyen eski soy ve toprak asillerinin hem mukavemet ve takati kesilmiş hem de devlete daha fazla bağlı muti kullar haline gelmeleri sağlanmıştır.⁵⁸ İmparatorluğun teşekkülü devrinden itibaren rakip bir siyasî güç olarak algılanan Anadolu beylerine de Rumeli'de dirlik ve vazife vererek onları sıradan askerî liderler haline getiren aynı zamanda da onlarla askerî ve idarî kadrolarını takviye eden⁵⁹ Osmanlı, bu etkili idarecilik ananesini sonraki dönemlerde de devletin siyasî ve içtimaî emniyetini sağlamak için sıkça kullanmıştır.

1473'te Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (1452-1478) mağlup edildiği Otlukbeli Savaşı'ndan sonra da zincire vurularak sultanın huzuruna getirilen esirlerden⁶⁰ bilginler, sanatkârlar, bir işte mahir olanlar ve zanaatkarlar affedilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Irak-ı Acem ileri gelenlerinden Kadı Mahmud Şureyî, Uzun Hasan'ın nişancısı Seyyid Mehmed

⁵⁴ Ömer Lûtfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, sy 1-4 (1953): 218-20.

⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 1991), 3.

⁵⁶ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", 1953, 220-23.

⁵⁷ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 266.

⁵⁸ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", 1953, 222-23.

⁵⁹ Barkan, 214.

⁶⁰ Tursun Bey, on binin üzerinde, Oruç b. Âdil iki binden ziyade, Âşıkpaşazâde ve Neşrî ise üç bin miktarı esirin sultanın huzuruna getirildiğini zikretmektedir. Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 166; Oruç b. Âdil, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat), 109; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat), 260; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat), 326.

Münşî ve imamı Mevlâna Kadı Ali⁶¹ gibi nice bilgin ve sanatkâr İstanbul'a gönderilerek devlet hizmetine alınmış, baba tarafından Timur'a, anne tarafından Uzun Hasan'ın dedesi Bayındırlı Osman Bey'e ulaşan⁶² Mirza Mehmed Bakır, Mirza Muzaffer ve Mirza Zeynel⁶³ gibi emirzadeler de sürülerek Amasya Kalesi'nde hapsedilmişlerdir.⁶⁴ Bunların haricinde Akkoyunlu kuvvetlerinden esir edilen beş bin⁶⁵ kişi ile yüz yetmiş komutan da zincire vurularak İstanbul'a gönderilmiştir.⁶⁶ Bu vesileyle yine bir taraftan İstanbul'un dinî, ilmî ve iktisadî merkez olma potansiyeli artırılırken diğer taraftan da düşük profilli dahi olsa kendilerine rakip olacak siyasî bir kuvvet ve aristokrasinin teşkiline sürgünle set çekilmiştir.

C. Tebriz Sürgünü

Şah İsmail'i (1501-1524) 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda kesin bir mağlubiyete uğratan I. Selim, Çaldıran'da iki gün kalmış, bu süre zarfında da büyük bir divan toplayarak tebrikleri kabul etmiş, esirlerin öldürülmesini⁶⁷, şehitlerin gömülmesini ve fetihnameler gönderilmesini emretmiştir.⁶⁸ Safevîlerin esir tuttuğu Sünnî alimleri, sanatkarları ve devlet adamlarını serbest bıraktıran padişah, esirler arasında bulunan Kadızâde Mevlânâ Erdebîlî'yi de İdris-i Bitlîsî'nin "oğlum ve talebem" diyerek affı için ricacı olması üzerine bağışlayarak kendisine zincirde on sekizinci esir olmasından dolayı 18 akçe ulufe tahsis etmiştir.⁶⁹ Hakeza askere bahşiş

⁶¹ Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, 323.

⁶² Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, 260; Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, 326.

⁶³ Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, 323.

⁶⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Bşk), III/134-135.

⁶⁵ Tursun Bey, üç binden fazla esirin İstanbul'a gönderildiğini, Hoca Sadettin ise ordu ile birlikte götürülen üç bin esirin her konakta dört yüzünün öldürüldüğünü zikretmektedir. Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 167; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, 1999, III:135.

⁶⁶ Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, 323.

⁶⁷ İbrahim Hakkı Çuhadar, "Sucûdî'nin Selim-Nâmesi" (Yüksek Lisans, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988), 55; Keşfî Mehmet Çelebi, *Keşfî'nin Selim-nâmesi*, haz. Şefaettin Severcan (Kayseri: Can Ofset, 1995), 113; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey* (İstanbul, 1274), 1/462.

⁶⁸ Çuhadar, "Sucûdî'nin Selim-Nâmesi", 56.; Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi* (İstanbul: Tercüman), 144-145; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar (İstanbul: M.E.B), 248-249; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Bşk), IV/218; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1/403; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar (Kayseri: Erciyes Üniversitesi), I. Cilt II. Kısım/1107.

⁶⁹ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, II. Baskı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, No: 2 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, 1992), 75.

dağıtan, gerekli taltif ve terfilere de yapan padişah, üçüncü gün Tebriz'e hareket etmiştir.⁷⁰ 16 Recep 920/6 Eylül 1514'te⁷¹ Tebriz yakınlarındaki Sürhab'a gelen padişah, burada ulema, eşraf, tüccar ve halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁷² Padişahı karşılayanlar arasında Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın (1470-1506) oğlu Bedüzzaman Mirza da bulunmuştur.⁷³

Babalarının vefatı üzerine kardeşi Muzaffer Hüseyin ile birlikte Horasan tahtına çıkan Bedüzzaman Mirza, kısa bir süre sonra ülkesine hücum eden Özbek hükümdarı Muhammed Şeybanî'nin Herat merkezli Timurlu Devleti'ne son vermesiyle (1507) hem tahtından hem de ülkesinden olarak Şah İsmail'e sığınmıştır.⁷⁴ Şah tarafından iyi karşılanan⁷⁵ ve kendisine yıllık bir gelir ile Tebriz yakınlarında büyük bir arazi tahsis edilen Bedüzzaman Mirza, yedi yıl şahın yanında kalmış, Çaldıran zaferinden sonra da I. Selim'e bağlılığını bildirmiştir. Zaferin akabinde şahın merkezine giren I. Selim'in huzuruna çıkarak itaatini bildiren Bedüzzaman Mirza'ya hükümdar muamelesi yapılmıştır. I. Selim, onun tahta çıkmış bir hükümdar olduğu için huzuruna merasimle çıkarılmasını ve tahtının yanına konulan bir kürsüye oturtulmasını istemiştir. Bedüzzaman Mirza'yı ayakta karşılayan I. Selim, sohbet esnasında ona "Şah İsmail'i bertaraf ederek ülkesini Osmanlı topraklarına katma, akabinde de Horasan hatta Hind ve Sind'i ele geçirme" kendisini de "tahtına sultan, Herat'a han" yapma niyetinde olduğunu söylemiştir. Buna son derece memnun olan Bedüzzaman Mirza'yı hilatler ve hediyelerle onurlandıran⁷⁶ padişah, günde bin akçe ulufe tahsis ederek⁷⁷

⁷⁰ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 248-249; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1/403-404; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, IV/218.

⁷¹ Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, 145; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, III/220; Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım/1108; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, IV/220. Feridun Bey, padişahın Sürhab'a geliş tarihiyle ilgili 15 Recep (5 Eylül) ve 16 Recep olmak üzere iki farklı tarih vermektedir. Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1/404, 463.

⁷² Çuhadar, "Sücüdî'nin Selim-Nâmesi", 56-57.; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 249; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1/463.

⁷³ Lutfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân* (İstanbul, 1341), 235.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II:269. Lutfi Paşa, Şah İsmail'in Horasan'ı Bedüzzaman Mirza'nın elinden gasben aldığını zikretmektedir. Lutfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 236.

⁷⁵ Lutfi Paşa, şahın Tebriz'e getirterek Şâm-ı Gazan'da bir yer verdiği Bedüzzaman Mirza'yı yanında asker suretinde adam bulundurmaktan ve bir binit hayvanına binmekten menederek gideceği yere yaya gitme mecburiyetinde bıraktığını zikretmektedir. Lutfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 236.

⁷⁶ Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 100 (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997), 185-87.

⁷⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

İstanbul'a sürmüştür.⁷⁸ Padişahın 22 Recep'te⁷⁹ (12 Eylül) şahın Horasan'dan Tebriz'e sürdüğü "üstâdân-ı ehl-i hıref, tüccâr⁸⁰, mütemevvilân ve sâir nâmdâr kimselerle" birlikte İstanbul'a sürülmesini emrettiği⁸¹ Bedüzzaman Mirza, İstanbul'a gelmiş ancak 1517'de⁸² vebaya yakalanarak burada hayatını kaybetmiştir. Sağlığında padişahın iltifatlarına mazhar olan Bedüzzaman Mirza, ölümünden sonra da Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabri civarında konuk edilme şerefine nail olmuştur.⁸³

Tebriz'de padişahı karşılayanlar arasında Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi Hoca Sâdeddin Efendi'nin dedesi Hafız Mehmed ile babası Hasan Can da bulunmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Yâkub Bey'in (1478-1490) yetiştirmesi ve özel hafızı olan Hafız Mehmed, Yâkub Bey'den sonra Rüstem Bey'in (1492-1497), Rüstem Bey'den sonra da yaşanan taht kavgalarından istifade ederek 1501'de Akkoyunlu Devleti'ni tarih sahnesinden silen Şah İsmail'in⁸⁴ hizmetine girmiştir. Şahın zoru ve baskısıyla sefere katılan ancak bir tepede şahın diğer yakın adamlarıyla savaşın gidişatını seyreden Hafız Mehmed, şahın mağlup olması üzerine Tebriz'e kaçmış⁸⁵, padişahın şehre girmesinden sonra da huzuruna çıkarılarak iltifatlarına mazhar olmuştur. Padişah, şehzade iken methini duyduğu Hafız Mehmed'in kıraatini ve sesini çok beğenerek onu ailesiyle birlikte İstanbul'a sürmüştür. İstanbul'a getirdiği Hafız Mehmed'e günlük kırk beş akçe, oğlu Hasan Can'a da günlük elli akçe ulufe tahsis eden⁸⁶ padişah, has harem kulları arasına kattığı Hasan Can'a ayrıca kendisinin doğrudan sohbetinde bulunma şerefini de bahşetmiştir.⁸⁷ I. Selim'in Mısır seferine katılan ve Mercidâbık'tan (1516) sonra Memlûklülere son darbeyi vurmak için Halep, Humus, Şam ve Kudüs üzerinden Mısır'a giden padişahla birlikte Kudüs'e giren Hafız Mehmed, ziyaret edilen kutsal mekanlarda padişahın has hafızı olarak aşr-ı şerif

⁷⁸ Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi* (İstanbul: Tercüman), 81; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1/463.

⁷⁹ Celâl-zâde, Bedüzzaman Mirza'nın 23 Recep'te Horasan'dan gelen erbâb-ı hırefle birlikte sürgün edildiğini zikretmektedir. Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 250.

⁸⁰ Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, 146.

⁸¹ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1:463.

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II:269. Gelibolulu Mustafa Âlî "İstanbul'a geldiği gibi vebaya giriftâr" olduğunu zikretmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

⁸³ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, 1999, IV:224; Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1110.

⁸⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, 1999, IV:126.

⁸⁵ Hoca Sadettin Efendi, IV:211.

⁸⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d)" (t.y.).

⁸⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, 1999, IV:127.

okuma şerefine de nail olmuştur. I. Süleyman zamanında da padişahın iltifatlarına mazhar olan Hafız Mehmed, günlük yetmiş akçe ulufe almanın yanında padişahın mutfağından her gün bir sofraya yemek ve ekmek alma, hayvanının arpasını da saraydan karşılama haklarına sahip olmuştur.⁸⁸

Tebriz'de sekiz dokuz gün kalan I. Selim, devlet erkani ve özellikle yeniçerilerin ısrarı üzerine dönüş emrini vermeden önce Tebriz'de bulunan sanatkârlardan, alimlerden, tacirlerden, zenginlerden, hüner sahibi⁸⁹ kişilerden, ileri gelen Sünnîlerden⁹⁰ ve önde gelen beylerden seçilen bin kadar nitelikli insanın ev halkları, mal ve eşyalarıyla birlikte⁹¹ İstanbul'a sürülmesini emretmiştir. Dönem ve yakın dönem Osmanlı kroniklerinde sürgün defterine yazılanların isimleri konusunda Bedüzzaman Mirza, Hafız Mehmed ve Hasan Can gibi farklı özellikleriyle tarihe geçmiş birkaç kişinin dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Kronikler, sefer ve zafer merkezli anlatım tarzlarının gereği ve sayıca göç emri verilenlerin çokluğu gibi sebeplerle sürülenlerin isimlerini zikretmemeye ama sürülenlerin nitelikli insanlar olduğunu zikretme hususunda birleşmişlerdir. Çaldıran Seferi'ne katılan Şükrî-i Bitlisî sürülenlerin kalifiye elamanlar olduğunu "Her sanat ve hüner ehlinden, yetmiş alimlerden, mahir tacirlerden ve varlıklı zenginlerden imkân dahilinde herkes İstanbul'a sürüldü.⁹²" ifadeleriyle dile getirmiştir. Şükrî gibi manzum bir eser kaleme alan Hadîdî de bunu "İşinde orta ve yüksek nitelikli olanlar ile bütün alimler/tacirler ve sanatkârlar İstanbul'a sürüldü.⁹³" şeklinde ifade etmiştir. Hakeza *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da ismi bilinmeyen müellif "ehl-i hırfetten nice âdemin⁹⁴", Lutfi Paşa "tüccardan ve ehl-i sanâyi'den yaklaşık iki yüz hanenin⁹⁵", Celâl-zâde Mustafa Çelebi "bir miktar işinin ehli sanat erbabı ile yetmiş alim ve üstadın⁹⁶", Feridun Ahmet Bey "Tebriz'in namılı üstadlarının⁹⁷", Hoca Sâdeddin Efendi "bin kadar sanatçı ve önde gelen anlı şanlı beyin⁹⁸", Gelibolulu Mustafa Âlî de "bin hane

⁸⁸ Hoca Sadettin Efendi, IV:306.

⁸⁹ Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, 184.

⁹⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

⁹¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1999, IV:223.

⁹² Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, 184.

⁹³ Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, 1. bs, Bilge Kültür Sanat, yayın no: 629 (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 363.

⁹⁴ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üniversitesi Yayınları, no. 510 (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1992), 137.

⁹⁵ Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, 237.

⁹⁶ Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-Nâme*, 250.

⁹⁷ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bey*, 1:405.

⁹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1999, IV:223.

ashâb-ı hıref ve Sünnî-mezhep a'yânın⁹⁹ İstanbul'a sürüldüğünü zikretmiştir.

Osmanlı kroniklerinin haricinde 7-27 Safer 921/23 Mart-12 Nisan 1515 tarihli Farsça defter de tabip, kehhâl (göz tabibi), hakkâk (oymacı), attâr (güzel kokulan satan), habbâz (ekmekçi), bezzâz (kumaş satan), kardger (bıçakçı), sûzen-ger (dikiş iğnesi yapan), zer-ger (kuyumcu), sarraf, zer-bâf (sırmalı kumaş dokuyan), nakkaş (bezekçi), sîm-keş (gümüş işleyen), şemşîr-ger (kılıççı), zer-dûz (sırma işleyen), sebed-dûz (sepet yapan) pûlâd-ger, abâî-bâf (aba dokuyan), basma-ger, hayyât (terzi), kazzâz (ipek işleyen), serrâc-ger (koşum ve eyer takımı yapan), tacir ve katip gibi bilim, sanat, zanaat ve servet sahibi nitelikli insanların İstanbul'a sürüldüğünü¹⁰⁰ arşiv bağlamında destekleyen veriler sunmuştur. Sürülenlerin büyük bir kısmı ulufe alan cemaatler kapsamında değerlendirilmiş, bunlar içinde de mutribân (çalışıcılar) cemaatine mensup yirmi beş akçe ulufe alan bir kemañeî, yirmi akçe ulufe alan bir gûyende ve on akçe ulufe alan¹⁰¹ bir başka mutribân sürgünün mesleki bağlamda çok geniş bir yelpazede yapıldığının göstergesi olmuştur. Sürülenlerin meslekleri dikkate alındığında ulufe alanların daha ziyade kâtip, sanat ve zanaat sahibi kimseler, ulufe almayanların ise servet sahibi kimseler olduğu görülmüştür. İsimleri dikkate alındığında da etnik kökenlerinin Türk, mezheplerinin ise Sünnî veya Şîî olduğu anlaşılmıştır.¹⁰²

Osmanlı kronikleri nitelikli insanların İstanbul'a sürüldüğü ortak paydasında birleşmeler de kaç kişinin sürüldüğü noktasında farklı sayılar vermişlerdir. Sefere katılan Şükrî imkân dahilinde her nitelikli insanın¹⁰³, Hadîdî "Cemî'i hâcegî vü pîşe-kârın¹⁰⁴", Celâl-zâde Mustafa Çelebi "bir mikdâr hâce ve üstâdın¹⁰⁵", Feridun Ahmet Bey de "Bedüzzaman Mirza ile Tebriz'de olan Horasan'ın meşhûr ve hüner-mend erbâb-ı hırefin ve Tebriz'in dahi benâm üstâdların bi'l-cümle¹⁰⁶" sürüldüğünü zikrederek sayı vermemiştir. Lutfi Paşa "tüccârdan ve ehl-i sanâyi'den iki yüz hâne mikdârının¹⁰⁷

⁹⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

¹⁰⁰ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 325-33.

¹⁰¹ BOA, "TS.MA.d".

¹⁰² Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 333.

¹⁰³ Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, 184.

¹⁰⁴ Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, 363.

¹⁰⁵ Celâl-zâde Mustafa, *Selîm-Nâme*, 250.

¹⁰⁶ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1:405.

¹⁰⁷ Lutfi Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 237.

sürüldüğünü ifade ederek bu konuda en düşük sayıyı vermiştir. Hoca Sâdeddin Efendi “sanatçılardan ve önde gelen anlı şanlı beylerden bin kadarının¹⁰⁸”, Gelibolulu Mustafa Âlî de “ashâb-ı hıref ve Sünnî-mezheb olan a'yân-ı zî-şeref bin hânenin¹⁰⁹” İstanbul'a sürüldüğünü zikrederek en yüksek sayıyı vermiştir. 12 Nisan 1515 tarihli Farsça defterde de daha önce Muhammed Ağa ile İstanbul'a gönderilen üstat... ve dikicilerin haricinde Tebriz'den İstanbul'a sürülenlerin üç sefer tertiplenerek gönderildiği, ilkinde 23, ikincisinde 8, üçüncüsünde de 87 nefer olmak üzere toplam 118 neferin sürgün edildiği belirtilmiştir.¹¹⁰ Arslan'ın verdiği bilgilerden İstanbul'a daha önce de en az bir sürgünün yapıldığı ve nefer olarak verilen sayının kroniklerin verdiği hane sayının oldukça gerisinde kaldığı görülmüştür. Bu konuda, anlattıklarını olayların şahidi olan¹¹¹ ve sürgüne tabi tutulan dedesi Hafız Mehmed'e dayandıran Hoca Sâdeddin Efendi'nin verdiği sayı, bilgi kaynağının birinci elden bilgiye sahip içerdekilerden biri olması ve diğer kroniklerde de en çok zikredilen sayı olması hasebiyle ön plana çıkmıştır.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin sürgününün nasıl yapıldığı konusunda verdiği kısa detaylar da bilgi kaynağının özgünlüğünü bir kez daha ön plana çıkarmıştır. Şükrî ve Lutfi Paşa'nın hiç değinmediği, Hadîdî'nin “Koşup kullar sürer İstanbul'a¹¹²”, Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin “üzerlerine kullar konulub¹¹³”, Feridun Ahmet Bey'in de “bazı kapı kulları koşulub¹¹⁴” şeklinde iki üç kelime ile özetlediği bu konuyu Hoca Sâdeddin Efendi “Bu yolculukta ulu beylerden birini de onları koruyup götürmek için görevlendirdi. Onlara yolculukta ne gerekse, at, katır, eşek gibi bütün gereksinimlerini, ücret ve yol harçlıklarını da verdi.¹¹⁵” şeklinde daha detaylı anlatmıştır. Burada “Bir mikdâr mehere-i erbâb-ı sinâ'at, mahrûse-i İstanbul'a sürgün ta'yîn olunmak husûsuna fermân-ı âlî-şân-ı pâdişâh¹¹⁶” çıktıktan sonra görevli tayini, sürgün araçları ve yol masrafları gibi klasik bir sürgünün bileşenleri çok kısa olarak zikredilmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin zikrettiği bu hususları, Gelibolulu Mustafa Âlî de “cümlesinin esb ü ester ve mühimmât-ı seferleri gördürölüp vilâyet-i Rûm'a vâsıl olunca bir emîr me'mûr ve ol cümlelerin sıyânetine nâm-

¹⁰⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1999, IV:223.

¹⁰⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

¹¹⁰ Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 333.

¹¹¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1999, IV:211.

¹¹² Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, 363.

¹¹³ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 250.

¹¹⁴ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, 1:405.

¹¹⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, 1999, IV:223-24.

¹¹⁶ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 250.

zed ve fermân-ber kılındı¹¹⁷” şeklinde ifade ederek onun anlatımını bir kez daha desteklemiştir. 12 Nisan 1515 tarihli Farsça defterde de sürgünün Menteşe mirlivası, zu’amâ ve erbâb-ı tımar eliyle yapıldığı ifade edilerek tayin edilen görevlilere açıklık getirilmiştir.¹¹⁸

Osmanlı kroniklerinin geneli bu toplu sürgünün niçin yapıldığına dair de net açıklamalar yapmamıştır. Kroniklerin genelinde sürgünün niçinliğine dair net ifadeler bulunmasa da zımnî ifadeler tekrarlı gelmiştir. Zira kroniklerin pîşe-kâr, ehl-i sanat, ehl-i sanâyi, erbâb-ı sına’at, sanatçı ve ashâb-ı hıref gibi ifadelerle tanımladığı başta çinicilik üzere, Osmanlı coğrafyasında geliştirilmek istenilen bazı sanat kollarına¹¹⁹ mensup nitelikli insanların, alimlerin, tacirlerin, zenginlerin ve yönetici profiline sahip beylerin İstanbul’a sürüldüğüne dair verdiği bilgiler, sınaî, ilmî, ticarî, iktisadî, siyasî ve sanatsal anlamda gelişme ve ilerleme kaydetme amacıyla sürgünün yapıldığına dair zımnî veriler olmuştur. Kroniklerin verdiği bilgiler aynı zamanda savaşta galip gelenin elde ettiği bu haklı kazanım sayesinde hasma da sınaî, ilmî, ticarî, iktisadî, siyasî ve sanatsal anlamda ağır bir darbe vurma amacıyla da sürgünün yapıldığına dair zımnî veriler sunmuştur. Bu oldukça eski iskân yönteminin niçinliğine dair müverrihlerin geneli zımnî veriler sunarken Şükrî, sürülenlerin İstanbul’da mesleklerini icra etmesiyle Osmanlı’nın Acem sanatına ihtiyaç duymayacağı açıklamasını yaparak konuya emsallerinden farklı bir açıklama getirmiş ve bunu şöyle nazmetmiştir:

“Sürüle hükmile İstanbul’a fâş
İde bunlar ol memâlikde ma’âş
Tâ Acemler san’atına bî-lecâc
Rûmiler göstermeyeler ihtiyâc.¹²⁰”

Sonuç

Hız. Âdem ile Hz. Havva’nın emre muhalif hareketlerinden dolayı cennetten yeryüzüne gönderilmelerini de bir nevi sürgün olarak değerlendirme keyfiyetinden hareketle miladî yeryüzündeki insan varlığıyla başlayan sürgün hem ceza ve cezalandırma hem de iskân ve yerleştirme aracı olarak devletlerin tarihi geçmişlerinin asgari müstereği olmuştur. Osmanlı Devleti de sürgünü kuruluşun itibaren her iki anlamda da işlevsel bir şekilde

¹¹⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü’t-Târîh-i Kühü’l-Ahbâr*, I. Cilt II. Kısım:1109.

¹¹⁸ Arslan, *Osmanlı’da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*, 325-331.

¹¹⁹ *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, XIV.

¹²⁰ Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme*, 184.

kullanarak kurumsal yapılanmasına etki eden veya etmeyen bütün devletlerle bu ortak paydada birleşmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, fetihlerin paralelinde geliştirdiği iskân politikasının en temel unsuru olan sürgünü sistematik hale getirerek emsallerinden ve seleflerinden pozitif ayrılmıştır.

Fethin hemen akabinde sürgün vasıtasıyla iskânın yolunu açan Osmanlı Devleti, ele geçirilen bölgede demografik yapıyı kendi lehine çevirmeyi, hakimiyet sağlamayı, tarım üretimi ve imalatı artırmayı, ticareti canlandırmayı ve ilmî hayatı geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu genel hedefler bir ana kent yapılmak istenen İstanbul için de geçerli olmuştur. Bu bağlamda II. Mehmed, ilk planda yaptığı sürgünlerle şehrin azalan nüfusunu, mütemediyen yaptığı sonraki sürgünlerle de şehrin nitelikli insan kaynağını artırmıştır. II. Mehmed, şehrin nüfusunu artırmaya yönelik yaptığı ilk sürgünlerle İstanbul yapısının kabasını, ahfadına örnek teşkil eden sonradan yaptığı sürgünlerle de bu yapının göze hitap eden ince işini geleceğe eşsiz bir yadigâr bırakmak isteyen bir mimar edasıyla yapmıştır. İnce bir mimarî zevkle İstanbul'un yeniden inşasında nitelikli insanlarla estetiği ön plana çıkaran II. Mehmed'in bu tutumu haleflerine de sirayet etmiş, zaferle girilen memleketlerden İstanbul'un hakkı onu ilmî, ticarî, iktisadî, sınaî, dinî ve siyasî anlamda geliştirecek nitelikli insanların sürgünüyle verilmiştir. I. Selim'in kendi coğrafyasının iki büyük devletinden birinin payitahtına girdiği Çaldıran Seferi'nde de padişahın hissesine zafer, askerinin hissesine ganimet, İstanbul'un hissesine de bir kez daha onu her anlamda parlak bir merkez yapacak sürülen nitelikli insanlar düşmüştür.

II. Mehmed ve I. Selim, zafer sonrası yaptıkları bu nitelikli insan sürgünleriyle bir taraftan kalifiye elemanlardan mahrum bıraktıkları hasımlarına bir darbe daha vururken diğer taraftan İstanbul'a kıymetli bir yadigâr daha bırakmışlardır. İstanbul'un geleceğine yapılan bu insan yatırımı diğer yatırımlarla birleşerek tam da fatihinin istediği gibi I. Süleyman zamanında şehri doğunun ve batının en gözde ve en etkin merkezi yapmıştır.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. C. I. Fey Vakfı, no: 1. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

ALTINAY, Ahmet Refik. *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (961-1000)*. Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı 6. İstanbul, 1333.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman. Marmara Üniversitesi Yayınları, no. 510. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 1992.

ARSLAN, Hüseyin. *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

ÂŞIKPAŞAZÂDE. *Âşıkpaşazâde Târîhi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

ÂŞIKPAŞAZÂDE. *Âşıkpaşazâde Tarihi*. Bilge Kültür Sanat 559. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

AZİMLİ, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. İkinci Basım. Ankara Okulu Yayınları 163. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

BARCAN, Ömer Lûtfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, sy 1-4 (1953): 209-37.

BARCAN, Ömer Lûtfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". İçinde *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler*, C. I. İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayın 4214. İstanbul, 2000.

BARCAN, Ömer Lûtfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin

- Organizasyonu Şekilleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy 1 (1939): 29-74.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. C. III. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968.
- BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d)", t.y.
- BOZKURT, Nebi. "Sürgün-Tarih". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38:166-67. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. C. V. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- CELÂL-ZÂDE Mustafa. *Selim-Nâme*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 14. İstanbul: M.E.B, 1997.
- ÇUHADAR, İbrahim Hakkı. "Sucûdî'nin Selim-Nâmesi". Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi. *İzahli Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 2. Türkiye Yayınevi, 1971.
- DAŞCIOĞLU, Kemal. *Osmanlı'da Sürgün: Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*. Yeditepe, 2007.
- Düstûr [Tertib 1]*. Matbaa-i Amire, 1289.
- EMECEN, Feridun. "Selim I". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36:407-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- FERİDUN AHMED PAŞA. *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bey*. C. 1. İstanbul, 1274.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ EFENDİ. *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*. C. I. Cilt II. Kısım. Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 106. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC. *Abû'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. 2. bsk. C. II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. dizi; sa: 11. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- GÛRKAN, Salime Leyla. "Yahudilik". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 43:187-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- HADÎDÎ. *Hadîdî Tarihi*. 1. bs. Bilge Kültür Sanat, yayın no: 629. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. 2. bsk. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 1991.

- HAYDAR ÇELEBİ. *Haydar Çelebi Ruznâmesi*. Tercüman 73. İstanbul: Tercüman, 1975.
- HOCA SADETTİN EFENDİ. *Tâcü't-Tevârih*. 4. bsk. C. III. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 301. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Bşk, 1999.
- HOCA SADETTİN EFENDİ. *Tâcü't-Tevârih*. 4. bsk. C. IV. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 301. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Bşk, 1999.
- İbn BİBİ. *El Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*. Çeviren Mürsel Öztürk. C. I. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1833. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- İNALCIK, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*. İSAM Yayınları 70. Ankara: İSAM, 2010.
- İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târîhli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1970.
- KARATAŞ, Ali İhsan. *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*. Emin Yayınları 59. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi. "Hakem b. Ebi'l-As ve Sürgün Olayı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy 1 (1994).
- KEMALPAŞAZÂDE, Şemsüddin Ahmed b Süleyman. *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, no: 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- KEŞFÎ MEHMET ÇELEBİ. *Keşfi'nin Selim-nâmesi*. Kayseri: Can Ofset, 1995.
- KÖKSAL, Osman. "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sy 19 (2006): 283-341.
- Kur'an-ı Kerîm*, t.y.
- LOWRY, Heath W. *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*. Çeviren Demet Lowry ve Heath Lowry. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981.
- LUTFİ PAŞA. *Tevârih-i Âl-i Osmân*. İstanbul, 1341.
- MANTRAN, Robert. *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren, 1991.
- MERÇİL, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. 3. bsk. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sa. 110 2. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

- MEVLÂNÂ Mehmed Neşrî. *Cihânnümâ*. Bilge Kültür Sanat 535. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- MÜSLİM b. HACCÂC el-KUŞEYRÎ, Ebü'l-Hüseyin. *Sahîh*. C. II. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- NEŞRÎ, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*. C. I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, no. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.
- NEŞRÎ, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*. C. II. Türk Tarih Kurumu Yayınları 2b. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- ORUÇ b. ÂDİL. *Oruç Beğ Tarihi*. Bilge Kültür Sanat 603. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- RIEMSHNEIDER, Kaspar K. "Eski Anadolu'da Hapishane ve Ceza". Çeviren Turgut Yiğit. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15, sy 26 (1991): 341-51.
- SEVERCAN, Şefaettin. *Hız Muhammed Davetten Devlete Medine*. Ankara: Fecr, 2019.
- ŞÜKRÎ-i BİTLİSÎ. *Selîm-nâme*. Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 100. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997.
- TANSEL, Selâhattin. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, no. 4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.
- TURAN, Osman. "Keykâvus I". İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 6:631-42. İstanbul: M.E.B, 1977.
- TURAN, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. C. II. Turan Neşriyat Yurdu Umumî Seri 3. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- TURSUN BEY. *Târîh-i Ebü'l-Feth*. İstanbul Fetih Cemiyeti 74. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- TÜRCAN, Talip. "Sürgün". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38:164-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- UĞUR, Ahmet. *Yavuz Sultan Selim*. II. Baskı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, No : 2. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 8. Baskı. C. II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, sa. 16. Ankara: TTK, 1998.

THE PRESENT OF VICTORY TO ISTANBUL: EXILES (1453-1514)

 Funda DEMİRTAŞ^a

Extended Abstract

That the victorious side exile the people of a town or city, a religious or ethnic group, scientists, tradesmen or merchants partially or collectively to another place from where they live after wars is an ancient phenomenon from Hittite, Assyrian, Persian, Greek, Roman and Byzantine period. This phenomenon, which took its exemplary and legitimacy from the Quran and sunnah in the history of Islam, spread to the Ottoman Empire, which formed its institutional structuring according to the traditions of the Turkish and Islamic states by being applied in the periods of Hulefâ-yı Raşidîn, Umayyad, Abbasid, Seljuk and Mamluks. The exile policy implemented by the Seljuks, who were the predecessors of the Ottomans especially in political and cultural sense, with the aim of gaining dominance in the region that was seized after a victorious military expedition, gaining demographic superiority, increasing manufacturing and trade, reviving scientific life and increasing income and military power by cultivating lands that were suitable for agriculture constituted the core of the Ottoman practice. The Ottomans took over this effective two-way administrative tradition, which was applied by the Seljuks in the form of exile from the seized regions and to the seized regions and made it the most basic element of the settlement policy of the state since its establishment. The first exile-based settlement, which was made at the request of Süleyman Pasha, who captured Gallipoli in 1354, was followed by comprehensive and systematic settlements in parallel with the conquest policy that followed a stable path during the establishment and rise periods. As the conquests continued, The State that paved the way for settlement through exile, applied the policy of settlement efficiently and İstanbul, the capital city of the Byzantine Empire, which was captured in the

---

^a Assoc. Prof., Erciyes University, fundad@erciyes.edu.tr

time of Mehmed II, and Trabzon, the capital of the Trebizond Empire, became important centers that bear the Ottoman marks in every sense

Mehmed II, who wanted to make Istanbul - having had lost its fame of being a center at the time of its conquest, being emptied in terms of population and having had the appearance of a ruined city exposed to invasion and destruction - a cultural, religious, scientific, commercial, industrial and economic center again, gave orders for the settlement immediately after the conquest. In order to regain its former vitality to the city, Mehmed II tried to increase and diversify the existing human resources in the Byzantine period- from captives to aristocrats- with the volunteers and those who were exiled when this was not enough and he only wanted some of them to be rich, merchants and craftsmen regardless of their being Muslims. Such exiles, which were made in the period of Mehmed II in order to make the city a versatile center, continued after the capture of Morea, Amasra, Trabzon, Lesbos, Foça, Karaman and Kefe. At the end of these successful expeditions, together with qualified people such as merchants, craftsmen, tradesmen and scholars, many farmers and slaves were exiled to perform some services in the city to meet the food needs of the city and the palace. Thereby in the time of Mehmed II, the population of Istanbul reached the desired level, however, since the scientific, commercial, industrial, economic and cultural level of the city was always aspired to move one step further, the exiles of qualified people continued in the following periods.

Selim I, who continued the conquest policy of his grandfather whom he grew up on his knees in his childhood and could not forget the shape of his face, continued his policy of making Istanbul a center of attraction with the exiles he made from Tabriz after the Battle of Çaldıran. During his two days on the battlefield, The Sultan ordered the murder of the prisoners of the war, the burial of the martyrs, the sending of conquest epistles, gave gratuity to the soldiers, and made the necessary rewardings and promotions, and departed for Tabriz on the third day. The Sultan who was welcomed with a great enthusiasm in Tabriz stayed here eight or nine days. Upon the insistence of the top state officials and especially the janissaries, before giving the order to return, The Sultan ordered about a thousand qualified people selected from craftsmen, scholars, merchants, wealthy, talented people, prominent Sunnis and prominent beys, along with their households, goods and belongings to be exiled from Tabriz to Istanbul.

Recent Ottoman chronicles did not give names other than Bedüzzaman Mirza, son of Timurlu ruler Hüseyin Baykara, and the grandfather of the

Ottoman shaykh al-Islam and historian Hodja Sâdeddin Efendi, Hafız Mehmed and Sadeddin Efendi's father Hasan Can. Apart from these people who went down in history with their different characteristics, the chronicles which were found in the common ground of not mentioning the names of those who were written in the exile book, were also found in the common ground that those who were exiled were qualified people. Apart from its chronicles, the Persian notebook dated April 12, 1515 also provided data in the context of an archive that supports the exiles of qualified people in science, arts, crafts and wealth to Istanbul. The chronicles found in the common ground that qualified people were exiled to Istanbul, gave different numbers about how many people were exiled. In this regard, Lutfi Pasha gave the lowest number by stating that two hundred houses were exiled, and Hoca Sâdeddin Efendi and Gelibolulu Mustafa Âlî gave the highest number by mentioning that one thousand houses were exiled. The Ottoman chronicles did not give details about the way the exile was carried out. This subject, which the chronicles either did not mention at all or passed over with a few repetitive words, was briefly stated in the narration of the recent authors such as Hoca Sâdeddin Efendi and Gelibolulu Mustafa Âlî with similar expressions. The limited information obtained from these sources about the components of a classical exile such as exile decree, assignment of staff, exile vehicles and travel expenses is complemented by the information in the Persian book dated April 12, 1515. Chronicles did not give clear explanations in general about why the exile was carried out. However, the information given by the chronicles about why qualified people who were members of certain branches of art that were desired to be developed in Ottoman Empire, scholars, merchants, rich people and beys who had statesman profile were exiled to İstanbul were tacit data which pointed out that there had really been an exile for the purpose of progressing in terms of industrial, scientific, commercial, economic, political and artistic terms.

As a result, these settlements applied by both Mehmed II and Selim I through exile following the victorious military expeditions enabled Istanbul to be the most popular and effective center of the east and west, exactly just as its conqueror had wished, by supporting the qualified human resources.

Keywords: History of İslam, Mehmed II, Selim I, İstanbul, exile.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The author declares no one has contributed to the article.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

